

Népességmozgás – térségünk jövőképe

1. A térség lakosságának alakulása

A népszámlálás adatai szerint Szerbiában 7498001 ember él (2002-ben), kevesebb, mint a legutóbbi, 1991-ben megtartott népszámláláskor. Vajdaság lakosainak száma kb. 2 milliót tesz ki. A vajdasági autochton lakosok száma 1961 óta folyamatosan csökken. Az elmúlt 11 évben Vajdaság népsűrűsége (főleg Bácskában) növekedett, de a betelepülőknek köszönhetően. A délszláv háború eseményei miatt jelentős népmozgalmi változások történtek. Az adatok komoly migrációs folyamatokat jeleznek, ezért fontos teendők várnak az itt élő lakosságra és szakembereire. Elsősorban arra gondolok, hogy reagálni kell a lakosságmozgásra, tervezni a társadalmi mobilitást, meglátni benne a vajdasági magyarok jövőjét is. Nem hunyhatunk szemet a globalizációs hatások, a térség nemzetközi, sőt tranzitjelentősége felett sem. Kidolgozásra várnak a reális regionális fejlesztési tervek, együttműködő országhatárokon átívelő vagy határmenti kapcsolatok (a beruházási és vállalkozási hajlam emelése, intézményhálózatok kiépítése: pl. az oktatás- és a művelődési intézmények hálózata), településkapcsolatok vagy a folyamatos határon túli szakemberi közreműködés kidolgozása az elit-emigráció csökkentése céljából.

A tartomány lakosságának és azon belül a magyar lakosság számának alakulása 1948-tól nagyjából kö-

veti a környező országok és régiók lakosságmozgását.

A tartományi lakosság összlétszáma tehát az utóbbi fél évszázadban eleinte (1981-ig) növekedett, majd folyamatosan stagnál. A magyarok száma 1961-ben érte el a csúcst (442 561), majd attól kezdve rohamosan csökken, amit nem lehet elmondani a szerb népességről, hiszen a számuk a folyamatos (hullámokban szervezett) betelepülés okán gyarapodott. A magyarság számcsökkenéséhez mindenképpen hozzájárult az alacsony szaporulat és főként a fiatalok elvándorlása, valamint az asszimiláció különböző formái. Az 1991. évi és a 2002. évi népszámlálási adatokat összehasonlító elemzés azt mutatja, hogy a tartomány lakosságának nemzeti összetétele egészében véve megváltozott, oly módon, hogy a kisebbségi közösségekhez tartozók száma csökkent, míg a szerbként nyilatkozók száma növekedett. Vajdaságban 2002-ben 170 454-el több szerb él, mint 1991-ben, vagyis a százalékos arányuk Vajdaság lakosságában 57.21%-ról 65.05%-ra nőtt (miközben a lakosság száma az elmúlt 11 évben mindössze 19 475-el nőtt).

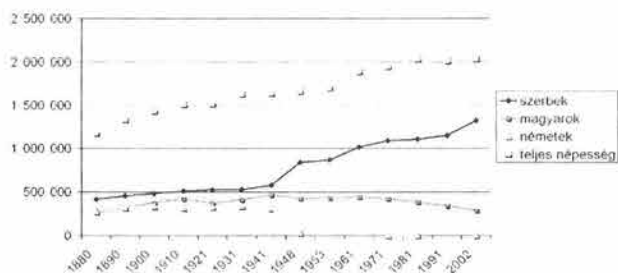
Vajdaság lakosainak száma a titói korszakban folyamatosan növekedett, de mivel a vajdasági magyarok lélekszáma 1961 óta állandóan csökken, számuk 2002-ben csak 290 207 főt tett ki. Kifejezetten gyenge a természetes szaporulat:

1. számú táblázat: Vajdaság népességének alakulása 1948-tól 2002-ig

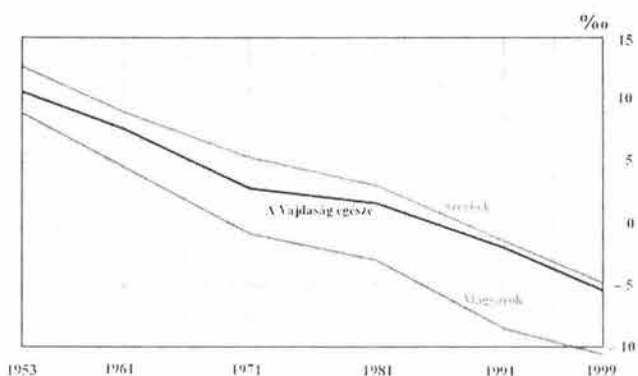
Régió neve	1948	1961	1971	1981	1991	2002
Vajdaság	1 663 212	1 854 965	1 952 533	2 034 772	2 013 889	2 024 487
Magyarok	428 932	442 561	423 866	385 356	339 461	290 207
Bácska	822 195	910 981	960 001	1 010 640	984 511	1 076 438
Magyarok	306 578	318 867	311 379	286 732	256 795	223 081
Bánát	615 788	664 3011	666 559	673 735	680 347	612 845
Magyarok	113 371	1112 785	103 093	911 259	76 629	62 890
Szerémség	225 229	279 683	325 973	350 396	349 031	335 204
Magyarok	8 983	10 909	9 394	7 365	6 037	4 236

¹ A szerző az Újvidéki Egyetem Közgazdaságtudományi Karának és a Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar (Szabadka) rendes tanára és a Magyarságkutató Tudományos Társaság (Szabadka) elnöke, az MTA köztestületi tagja.

1. grafikon: Néhány vajdasági nemzetiség lélekszáma az utóbbi évszázadban

2. grafikon: Vajdasági népek természetes szaporulata 1953-1999 között

Az őshonos lakosság lélekszámát a vajdasági népesség 1989 óta megfigyelhető (1991-ben évi -1,9‰, 1992-ben évi -2,9‰, 2002-ben -4,6‰-es) természetes fogyása is jelentősen csökkentette. A magyarok természetes szaporulata a délszláv háború alatt már -10 alá esett. Vajdaságon belül Bácska a legnépesebb tájegység, itt él a legtöbb magyar is.

2. táblázat: Vajdaság kistérségeinek népessége 1991-ben és 2002-ben

Körzetek	Lakosok száma 1991-ben	Lakosok száma 2002-ben	Index 1991=100
Észak-bácskai körzet	202 287	199 413	98,6
Nyugat-bácskai körzet	210 372	213 242	101,4
Dél-bácskai körzet	543 185	591 752	108,9
Közép-bánati körzet	216 251	207 493	96,0
Dél-bánati körzet	314 321	311 765	99,2
Észak-bánati körzet	177 351	165 618	93,4
Szerémség körzet	302 600	335 204	110,8

Forrás: Statistički bilten, Beograd, 2002.

Vajdaság kistérségeinek népességében jelentős eltérések vannak. A két népszámlálás közötti 11 év alatt (1991-2002) Észak-Bácska, Közép-Bánát, Dél-Bánát és Észak-Bánát lakosainak száma csökkent, míg Nyugat-Bácska, Dél-Bácska és Szerémség lakosainak száma nőtt. A lakosság száma csökkenésének oka az észak-bánati körzetben főleg az alacsony natalitás és az elvándorlás, emiatt kb. 7%-kal csökkent a népesség. E körzeten belül Ada és Zenta községekben a legsúlyosabb a lakosság fogyása, ahol jelentős a magyarok lélekszáma (kb. 10%-kal kevesebb, mint 1991-ben). A legveszélyeztetettebb község a közép-bánati Magyarcsernye, ahol a lakosok száma 11%-kal csökkent. A lakosság számának legnagyobb növekedése a szerémségi körzetben történt, oka a betelepítés. Itt átlag 15,8%-kal nőtt a népesség. A község, ahol a legnagyobb mértékben nőtt a lakosok száma, Stara Pazova: itt 2002-ben 21,1%-kal éltek többen, mint 1991-ben). Ide három hullámban tömegesen érkeztek a menekültek Horvátországból, Boszniából, de Kosovóról is.

2. Vajdasági magyarok számokban²

A tartomány etnikai összetétele rendkívül változatos: 25 különböző etnikai csoport teszi ki a régió lakosságának egyharmadát. Vajdaságnak 6 hivatalos nyelve van, amely tükrözi a vidék sokszínű etnikai és nyelvi összetételét, kulturális hagyományait. A kérdés az, hogy ezek a tények a térség lakosságának előnyére vagy hátrányára válnak-e.

3. táblázat: Vajdaság nemzetiségi összetétele 2002-ben

Nemzetiség	fő	%
szerbek	1 321 807	65,05
magyarok	290 207	14,28
szlovákok	56 637	2,79
horvátok	56 546	2,78
nem nyilatkozott	55 016	2,71
jugoszlávok	49 881	2,45
montenegróiak	35 513	1,75
románok	30 419	1,50
romák	29 057	1,43
bunjevácok	19 766	0,97
ruszinok	15 626	0,77
macedónok	11 785	0,58
ukránok	4 635	0,23
egyéb	55 097	2,71
Összesen	2 031 992	100

² Lásd: Szerbia és Vajdaság demográfiai mutatói – migrációk; tanulmány a Kistérségek életereje – Délvidéki fejlesztési lehetőségek kötetben, 2006. 57-71 oldal

A különböző etnikumok számának és részarányának taglalásával (évtizedeken keresztüli népességmozgásukkal) most nem foglalkozom, csak a magyar lakosság alakulásával.

4. táblázat: A magyarok száma/részaránya a Vajdaságban:

1900-ban	378 634	Növekvő népszaporulat Vajdasági lakosság részarányában: 26%
60 év múlva 1961-ben	(+ 70 953) 449 587	Ettől kezdve csökkenő népesség Részarány: 24%
40 év múlva 2002-ben	(- 159 380) 290 207	Gyors ütemű fogyatkozás Részarány: 14,28%.

Mi az, ami feltétlenül szemet szúr a fenti táblázatban? Száz év alatt a Vajdaságban élő magyarok száma először több mint 70 ezerrel növekszik és a hatvanas években éri el a csúcst, amikor majdnem 450 ezren voltunk. Attól kezdve a lakosság száma folyamatosan és rohamosan csökken. A 2002. évi népszámlálás adatai szerint Szerbia területén – Kosovo nélkül – 295379, a Vajdaság területén 290207 magyar élt. Részarányuk megközelíti a 15%-ot. A legutóbbi összeírás idején a vajdasági magyarság 76,86%-a Bácska, 21,67%-a Bánát és 1,45%-a Szerémség területén élt. Észak-Bácskában és Észak-Bánátban él a tömbmagyarság. E két régióban a lakosság részarányának majdnem a felét (kb. 45%-át) alkotja (összes számuk itt 165 732). Itt él a délvidéki magyarok 57%-a. A többi régió szóróványává válása elkerülhetetlen. A közösségi érdekeket képviselők mind hangsúlyosabban emlegetik, hogy az a feladatunk, hogy optimális magyar iskolahálózat segítségével, új munkahelyekkel és vállalkozási lehetőségekkel csökkentjük az elvándorlást, s mindezzel elősegítsük a nemzeti kisebbség szülőföldön maradását. Ezek a tervek nemcsak a magyar önkormányzatok szintjén, de a magyarok egész térségre vonatkozólag összhangban kellene, hogy legyenek, külön megtervezve a tömbben és külön a szóróványban élők, vagy a szigetmagyarság részére.

Szabadka a legnagyobb magyar tömb: több mint 57 ezer magyar él a községben. Az elmúlt évtizedben a szerbek különösen kedvelt célpontjává vált ez a határ menti, 1961-ig abszolút magyar többségű nagyváros. A művelődési, oktatási és kulturális központ-

ként működő Szabadkán a magyarok már nem képviselnek abszolút, csak relatív többséget. Vajdaságon belül a többnyire a Tisza-melléken és Szabadka környékén elterülő magyar etnikai blokk községei (együttesen 2 810 km²) Vajdaság 13%-ára terjednek ki. Ezen a területen a magyarság a 18. század dereka óta a lakosság abszolút többségét képviseli.³ A jelenlegi közigazgatási beosztás szerint Vajdaság területe 7 körzetre és 44 községre oszlik. A magyarságot az Újvidék, Nagyikinda és Szabadka székhelyű körzetek között osztották szét úgy, hogy a vidék magyarjainak 48,9%-a maradt a természetes vonzásközpont, Szabadka alárendeltségében, 40% pedig Nagyikinda, illetve 11,1% Újvidék körzetéhez került. Hat községben, Zentán, Adán, Magyarkanizsán, Kishegyesen, Topolyán és Csókán abszolút többséget, további két községben Óbecsén és Szabadkán relatív többséget alkot. Ezek képviselik a régió tömbmagyarságát, míg a szóróvány magyar települések kisebb-nagyobb segítséggel, vagy magára hagyottan igyekeznek megőrizni a nemzeti megmaradáshoz oly fontos oktatási, művelődési és egyéb érdekszempontokat.

A vajdasági magyar népesség demográfiai állapotát mutató néhány jelzőszám igen figyelmeztetően a lakosság elöregedéséről és erőtlenségéről tanúskodik. A 0–14 évesek és 60 évesek és idősebbek aránya mindössze 0,5 körül van, az átlagos gyermekszám pedig 1,5 alatt!

5. táblázat: A vajdasági magyar népesség demográfiai állapotát mutató néhány jelzőszám

	Határérték	Magyarok	
		1971-ben	1991-ben
Átlagéleltekor	30 év	37,7 év	43,1 év
Az öregedési index (a 60 évesek és idősebbek aránya a 0–19 éves korcsoporthoz viszonyítva)	0,40	0,743	1,142
		1,142	1,363
		1,363	1,50 alatt
Átlagos gyermekszám	2,3	1,62	1,50 alatt
Vitalis index (0–14 évesek és 60 évesek és idősebbek aránya)	1,00	1,37	0,71
		0,71	0,51
		0,51	

Forrás: részlet Mirmics Károly táblázatából, mtt kötet Oktatási oknyomozó, 38. oldal

Ha a lakosság számbeli csökkenését és vitalitását elemezzük, akkor az okokat ne csak a számunkra kedvezőtlen migrációs mozgásokra fogjuk. Kétségtelen, hogy az elvándorlás, a gyenge natalitás jelentős mennyiségi zsugorodást okoz egy közösségben. A hátrányos kvantitatív mutatók mellett nincs más kiút, mint

³ Bácska, a történeti Bács és Bodrog vármegyék teljes területe a honfoglalástól a 16. század közepéig szinte kizárólag magyar lakosságúnak számított.

e magyar közösség előnyét, erőre kapásának esélyeit figyelni! Először elemzem a migrációs tendenciákat, majd a közösség önszerveződésének lehetőségeit és minőségi mutatóit szeretném áttekinteni.

3. Magyar migrációs hullámok⁴

A korábbi időszakok kivándorlási hullámairól tudjuk⁵, hogy a két világháború között, az 1918–24-es időszakban 45 000 magyar értelmiségit, közigazgatási alkalmazottat, birtokost és tőkést utasítottak ki az országból, 1921–29 között 14 442-en vándoroltak ki Amerikába. Itthon maradt a földnélküli magyar paraszt (a magyarok 44%-a), ők lettek az idénymunkások, kubikosok, napszámosok és cselédek. A szegény falvakból több ezer magyar költözött be városba, még Belgrádba is (egy időben, a fővárosban 30 000 magyar élt). A munkakeresés során a vajdasági magyarok bányákba, turistiközpontokba stb. is eljutottak. Az értelmiség egy része csakis az ország déli részein kapott állást. Az 1920 és 1941 közötti földreform keretében százezer szerb parasztcsaládot telepítettek Vajdaságba (családonként 5 ha-t kaptak, a hajdani magyar földbirtokosok földjeit is).

A 2. világháború után Jugoszláviából a többi kelet-európai államhoz viszonyítva átlagos mértékben távoztak azok, akik nem értettek egyet az új, kommunista rezsimmel. Mintegy harmincezer magyar elköltözött, de egyes adatok szerint húszezer, mások szerint még több, vérbosszú áldozata lett, köztük árthatlanok is.

Ha a kivándorló típusokat próbálom elemezni, a távolmaradásuk szerint ezt a csoportosítást kapom:

a.) Térségen belüli lakhelyváltoztatók az országon vagy Vajdaságon belül maradtak.

Egy csoportba tartoznak például a térségrendezés/építés (a folyószabályozások és más állami vállalkozások, földmunkák, iparosítás) következményeképpen költözködő lakosok, vagyis főleg a városba ingázók. Periodikus, de tartós ingázás/távollétet jelentett a gazdasági okok miatt időszakosan távolmaradók (ide sorolhatók az építkezésen dolgozó, kéthetente-havonta hazautazó "terénesek") migrációja. Ezenkívül a térségen belül megfigyelhető a Bánságból Bácskába költöző magyarok többszöri hulláma.

b) Az úgynevezett „extrém migrálók” már külföldre mentek.

Ilyen például a nyugatra irányuló munkavállalás a hatvanas évektől, államilag szervezett volt, résztvevői kezdetben munkanélküliek és betanított munká-

sok, majd magasan szakképzett fiatalok voltak. Ők egész évben külföldön dolgoznak, csak ünnepekre térnek haza. A szerbiai magyar emigrációs veszteség így vázolható:

1944-45 - a 2. világháború után Jugoszláviából harmincezer magyar költözött el.

1948–1991 között 69 193 fő ment külföldre,

1965–1970 között 16 627,

1980-as években 25 228,

c) A 90-es években, a délszláv háború ideje alatt a tönkrement állami vállalatok "technológiai feleslege" állandó külföldi munkavállalóvá válik. Akkoriban kb. 50 000 magyar kelt útra. Legtöbben a szabadkai, újvidéki, topolyai, zombori és adai községekből mentek el. Képzettségük gyakorlatilag azonos, vagy még jobb is az átlag lakosság képzettségével.

A jugoszláv lakosok (köztük a magyarok) kivándorlása három évtizede tart. Ennek első hulláma, illetve a fejlett tőkés országokban való ideiglenes munkavállalás 1965 után kezdődött, egy (viszonylagosan sikertelen) társadalmi-gazdasági reformfolyamat beindításakor. Az állam a határok megnyitásával, új gazdasági és rendszerbeli intézkedésekkel kívánta megoldani az agrárlakosság túlnépesedésének, a munkanélküliségnek és a szakképzetlen munkaerőnek a problémáját. Az áramlás iránya a nyugat- és közép-európai országok: NSZK, Ausztria és Franciaország. A szervezetlen és spontán kivándorlás megengedett, de váratlan volt. A párt dokumentumokban a munkaerő más országoknak való „átengedéséről” beszélnek, melyet az indokol, hogy elhárítsák a túlnépesedés és a munkaerő-felesleg kedvezőtlen következményeit. A hatvanas évek második felétől a gazdasági migráció szervezetteren folyt, a munkaképes lakosság mind tömegesebben távozott. A rendszer azt várta ettől, hogy rendbe jönnek a kedvezőtlen gazdasági folyamatok, az országnak haszna származik a visszatérők vagyionából. 1965-ös gazdasági reform közvetlen célja a gazdálkodás felélénkítése, a foglalkozottak improduktív munkájának megszüntetése, az állami gazdasági fejlesztési tervek (meghirdették a piac kereslet-kínálat gazdasági törvényszerűségének bevezetését, a hitel- és pénzügyi rendszer reformját) csökkenése révén. A nyugat-európai országokban ekkor viszonylag magas volt gazdasági fellendülés, s nagy a kereslet a szakképzetlen, betanított és olcsó munkaerő iránt. A reformerők elképzelése szerint a szakképzetlenek, munkanélküliek távozásával csökkenni kellett volna a mezőgazdasági túlnépesedésnek, javulnia a munka minőségének, és a külföldről vissza-

⁴ Lásd részletesebben: Gábrityné Dr. Molnár Irén: *A jugoszláviai magyarok vándormozgalmának okai és méretei* In: *Fészekhagyó vajdaságiak*, 2001, 115-162 oldal.

⁵ Lásd bővebben: *Mirics Károly: Betelepítések, kitelepítések és vándormozgalmak*, In: *Fészekhagyó vajdaságiak*, 9-76 oldalak.

térő munkások révén enyhülni kellett volna az egyes régiók közötti a gazdasági aránytalanságoknak.

A nyolcvanas évek végéig a kivándorlás anyagi indíttatású volt, tehát gazdasági migrációról beszélhetünk. A kilencvenes években változott az ok: a távozás politikai és pszichológiai jellegű; a háború és a katonai mozgósítás veszélye, valamint a félelem háború sújtotta vidékeken új dimenziót ad a jugoszlávok kivándorlásának. A távozás tömeges volt, fiatal szakemberek, egész családok települtek át azokba az országokba, amelyek hajlandóak menekülteként vagy politikai, illetve gazdasági bevándorlóként befogadni őket (Kanada, Ausztrália, Németország, Magyarország stb.).

A belső vándorlásokhoz képest a tartomány területét elhagyó, többnyire külföldre irányuló külső migráció súlyosabb veszteségeket okozott az itteni magyarságnak, mint az asszimiláció. Kocsis Károly számításai szerint a magyar migrációs veszteség 1948–1991 között 69 193 fő volt, melyből 25 228 az 1980-as évekre esett. A nyugati munkavállalás lehetőségével és a jugoszláv gazdasági válság kibontakozásával összefüggésben, az akkor még csak ideiglenes jellegűnek, csupán munkavállalási célúnak gondolt első nagy kiáramlás 1965–1970 között történt: 16 627 magyar, a tartományból származó vendégmunkások 27,5%-a vállalt munkát Nyugaton.⁶ Legtöbb magyar akkor a szabadkai, újvidéki, topolyai, zombori és adai községekből kelt útra, legnagyobb arányban a bánsági és bácskai nyelvszigetekről.

A titói Jugoszláviának mint a keleti tömbhöz nem tartozó szocialista országnak a földrajzi-politikai nyitottságához viszonyítva szinte képtelenségnek hatott, hogy a kilencvenes években éppen az ország bezártsága, gettóvá válása okozta a lakosság emigrálását. Fontos tényező volt akkoriban a külföldre távozók esetében a szegénység, a munkanélküliség, a reformok elmaradása. A magyar szakemberek külföldre távozását serkentette a szakemberek tudásának, tehetségének kihasználatlansága, a tudományos kutatás kedvezőtlen helyzete, az elégtelen befektetések az újításokba, az anyagi megbecsülés hiánya. Ugyanakkor az egyesült Európa új, kreatív törekvéseknek adott mind nagyobb teret, ahol tehetséges szakembereink versenybe állhattak. A leszűkült szociális-kulturális kisebbségi élet- és fejlődési tér lehetetlenné tette a megfelelő hagyományörző életmód megtartását, megnyirbálta az anyanyelvű oktatást (az óvodától az egyetemig).

A politikai emigránsok a kilencvenes évek elején jelentek meg, általában arra hivatkoztak, hogy nem akarnak eleget tenni a katonai behívónak, alapvető polgári jogaikat érzik veszélyeztetve kisebbségi nemzethez tartozásuk miatt. A háború közelsége és a *háborús veszélyeztetettség* következtében a Nagy-Jugoszlávia területén a migráció nagymértékben megváltoztatta a lakosság nemzetiségi és szociális összetételét. A lakosság veszélyeztetettsége miatt tömeges és gyors menekültáradat indult meg az országon belül és külföldre is. A magyarok többsége nem érezte szükségét, hogy részt vegyen a délszláv viszály bármely formájában. A huszadik század végén a *bombázások* előzményei és következményei (el-szegényedés, mozgósítás, bizonytalanság) betetérték a tömeges emigrációt. A Szerbiából távozó magyar emigránsok kezdetben célországként, kevés kivételtől eltekintve, európai országot választottak: Németország, Ausztria, Svédország és Franciaország, s kisebb számban indultak Európán kívüli országba, például Kanadába. Legújabbban, amikor az európai országokat ellepték a menekültek és vendégmunkások, emigránsaink nemigen válogatnak, oda mennek, ahol befogadják őket: Kanadába, Új-Zélandra vagy éppen Ausztráliába.

Megállapíthatom, hogy a vajdasági magyarok közt a gazdasági erőnlét sorvadásával, a megélhetési nehézségekkel párhuzamosan növekedett az elvándorlási készség, hiszen ebben a helyzetben nem tudott már hatni a marasztaló, érzelmi típusú vagy kulturális alapú nemzettudat.

4. Menekültkérdés – atrocitások

Az 1920-as évek óta tudatosan és folyamatosan alkalmazott asszimilációs gyakorlatnak megfelelően tízezres nagyságrendben telepítették le a kolonistákat a magyarság lakóterületén is. Érkezésük és letelepedésük több községben megbontotta a magyarság homogenitását, illetve a magyarok és a többségi nemzet közötti egyensúlyt.

1990 és 1993 között, majd 1995-ben több mint 270 ezer menekült telepedett le a tartományban, ami az összes szerbiai menekült 40%-a, Vajdaság lakosságának pedig 13%-a. A menekültek 92%-a szerb nemzetiségű volt, akik a délszláv háborúk során több hullámban érkeztek, elsősorban Horvátországból, majd Boszniából. Elsősorban Bácska délnyugati részén és a Szerémségben telepedtek le, valamint a nagyobb városokban. Főként az 1945–48 között kolonizált rokonai településeibe érkezett, és

⁶ Bukurov, B.: 1977 *Etnička struktura radnika koji su na privremenom radu u inostranstvu*. Zbornik radova Geografskog instituta „Jovan Cvijić” 29. 135–156. o.

a kb. 30 ezer főnyi elűzött, elköltözött szerémségi, bácskai horvát falvakba, és természetesen a kedvező életkörülményeket kínáló városokba (pl. 24 487 szerb Újvidékre, 6-8 ezer Rumába, Zomborba, Pancsovára, Indijába, Mitrovicára). A Tisza vidéki magyar etnikai tömb területére viszonylag kisszámú (5891 főnyi) szerb, az összes vajdasági szerb menekültnek 2,4%-a telepedett le. A kedvező fekvésű, jó közlekedésű magyar többségű városokban és urbanizált térségekben viszont számottevő szerb menekült talált új otthonra (pl. Szabadka 6401, Temerin 3444, Óbecse 1471, Palics 1359 és Topolya 1200). A magyar-szerb, horvát-szerb népcseré eredményezte a szerbek arányának jelentős (több mint 10 százalékpontnyi) növekedését a tartomány nyugati határvidékein, Északnyugat-Bácskában és az 1991-ben még magyar többségű Temerinben, Topolyán és Szabadkán.⁷

A tartományi Vöröskereszt adatai szerint a Vajdaság több mint 200 ezer menekültet, a Szerbiába érkező menekültek 42%-át fogadta be. Az UNHCR nyilvántartása szerint 1995-ben 259 719 menekült tartózkodott a Vajdaságban. A felfegyverzett szerb menekültek számos helyi atrocitást provokáltak elsősorban horvát- és magyarlakta településeken. A magyarság körében aggodalmat keltett a szerb nacionalista erők jelenléte, amelyek egyes vajdasági községekben folyamatosan hajtják végre a menekültek végleges elhelyezését, valamint a nyugati országokból hazatoloncoltak letelepítését, a települések átstrukturálását és az eredeti etnikai arányok megváltoztatását.

A NATO jugoszláviai akcióját (bombázások 1999) követően megindult a kosovói menekültek Vajdaságba érkezése. A vajdasági magyar szervezetek becslései adatai szerint kb. 10–15 ezer új menekült (elsősorban kosovói roma) érkezett a tartomány területére. Az egykori JSZK területén 2000 körül, az UNHCR adatai szerint kb. 800 000 menekült tartózkodott, akik nagy része véglegesen itt akart letelepedni, kisebbik hányaduk pedig visszaköltözni szülőföldjére, vagy más országba kívánt emigrálni. Ezt a folyamatot látszott erősíteni a 2001 februárjában életbe lépett módosított jugoszláv állampolgársági törvény is, amelynek alapján szokatlanul rövid idő alatt megszerezhetővé vált a jugoszláv állampolgárság: összesen 125 000-en kapták meg az állampolgárságot, ebből 80 000 személy lett kétfős állampolgár. Később, 2007 folyamán újra könnyítettek a szerb állampolgárság megszerzésén

és lehetővé tették a kétfős állampolgárságot minden kérvényezőnek (pl. az összes Montenegróban élők is).

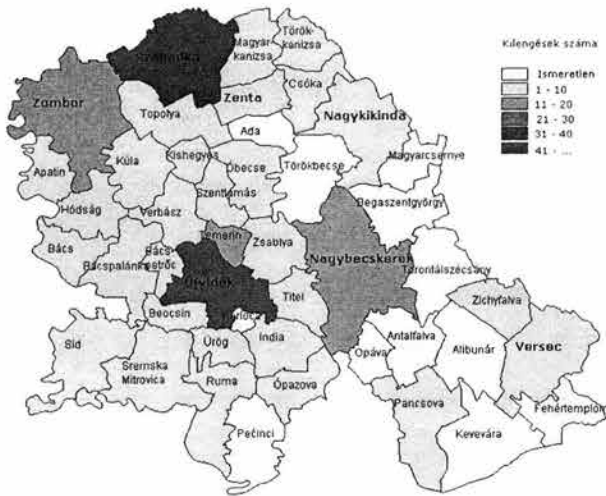
A gyors menekülthullám frusztráltságot és egyéb gondokat okozott a térségben. A Szerb Belügyminisztérium állítása szerint 2003. január 1-jétől 2004. június 30-áig Vajdaságban a magyarokat sértő incidensekből 49 esetben állítható, hogy etnikai indíttatású: 19 katolikus-temető-rongálás, 12 falfirka, vagy röpcédula, 7 templomgyalázás, 4 verekedés, 4 verbális támadás és 3 fizikai tettlegesség. A magyar pártok, civil szervezetek és plébániák feljegyzései szerint sokkal több zaklatás történt nemzeti- és vallástürelmetlenségi alapon, amit a rendőrség nem vizsgálta ki. A belügyi szervek szerint 294 esetben nem bizonyítható a nemzeti gyűlölet jelenléte: 129 vagyonsértés és -rongálás (főleg albánok, muzulmánok ellen a kosovói szerbüldözés idején, 2004. március 17-e után); 56 síremlékgyalázás (16 katolikus sír, 14 pravoszláv, 8 egyéb); 42 sértő vagy fenyegető jelszó, jelmondat, szimbólum kiírása és pamfletosztogatás; 20 templomgyalázás (5 katolikus, 2 pravoszláv, 13 protestáns); 7 tettlegesség; 5 épületrongálás; 1 névtelen fenyegetés.

A magyarellenes cselekmények alapvetően három kategóriába sorolhatók: verekedések (általában magyar iskolások zaklatása), magyarellenes falfirkák és röplapok, illetve temető- és templomgyalázások (sírok borogatása és összetörése, magyarellenes feliratok a sírokon, templomokon, a művelődési házak, színház ablakainak betörése, benzines palackokkal elkövetett gyújtogatások). Figyelemre méltó volt a vajdasági magyar pártok, a vajdasági történelmi egyházak, a vajdasági civil szervezetek, illetve a vajdasági magyar tömegtájékoztatás határozott fellépése e cselekmények ellen. Nem véletlenül figyelt fel az Európai Parlament is, a 2003. évi etnikai színezetű falfirkákra, magyarverésekre Vajdaságban. Öttagú tényfeltáró bizottság (Doris Pack vezetésével) járta a terepet 2005-ben, január 28–31. között.⁸ A fiatal, a háborús években felnőtt nemzedék nem tanulta meg a toleranciát. Másrészt a Vajdaságba betelepülőknél tapasztalható leginkább a toleranciahiány. Valószínű, hogy Szerbia lakosságának nagy része most éli át a veszélyeztetettség pszichózisát, sőt a vesztes lelki zavarát, s ez kihat a fiatalok és a gyerekek magatartására is.

⁷ Kocsis Károly megjegyzése.

⁸ Az Európai Parlament Délkelet-Európával megbízott küldöttsége delegációja 2005. január 28–31. között Szabadkára, Temerinbe, Újvidékre és Belgrádba látogatott, és több száz személyt hallgatott meg. A küldöttség tagjai: Doris PACK, az EU délszláv ügyekkel foglalkozó bizottságának elnöke, a vajdasági incidenseket feltáró bizottság elnöke, az EPP alelnöke; Johannes Oboda (Ausztria, APO PES) Becsey Zsolt (Fidesz, EPP-ED), Hegyi Gyula (MSZP, PES) és Jelko Kacin (Szlovénia, ALDE).

3. grafikon: Incidensek Vajdaság területén (2003, 2004) – sötétebb színnel

5. A térség erőnléte és a magyarok állapotvizsgálata

Ha már számbelileg szinte folyamatosan csökken a magyarok számaránya a régióban, vajon a minőségi mutatók alapján hol tartunk?

A 0,772 HDI-index alapján Szerbia a 74. helyen áll (a HDI-számításokkal felölelt 178 ország között). Ha tekintetbe vesszük, hogy a 0,8 és annál magasabb indexet tekintik a fejlettek csoportjának, akkor sajnos Szerbia a közepesen fejlettek felső részében helyezkedik el. A várható élettartam-index alapján Szerbia a 73., az írástudás és képzettség index alapján a 62. helyen van, a GDP-index alapján a 92. helyen. Ebből következik, hogy a HDI javítása érdekében elsősorban a gazdasági fejlődés a hangsúlyos probléma. Megjegyzem, hogy az általános gazdasági szempontokat figyelembe véve, a magyarok vajdasági területek fejlettsége megalapozottnak mondható. A községei gazdasági életképességet mutatnak, fejlettségi szintjük sok esetben meghaladja Vajdaság fejlettségi szintjét (Szabadka, Magyararkanizsa, Zenta). Marginalizálódás az északi határrégió két községében figyelhető meg, Csóka és Ada községben. Itt minden mutató a vajdasági fejlettségi szint alatt van. Az összes többi község meghaladja a tartományi átlagos szintet, vagy legalábbis ezen a szinten mozog. Némely község, az egy főre eső nemzeti jövedelem alapján az élen jár (Szabadka, Magyararkanizsa, Törökkanizsa). A foglalkoztatottság esetében ez már nem mondható el. Szinte minden község (Szabadka és Zenta kivételével) a vajdasági fejlettségtől kevéssel elmarad, főleg pedig Csóka. Az utakat illetően Szabadka és Ada község mutat hiányosságokat; a 100 főre jutó orvo-

si ellátás Csókán, Adán és Magyararkanizsán a legrosszabb.

A humán erőforrás gazdasági mutatói tanulságosak. A magyar aktív népesség száma több mint 33%-kal csökkent 1961-2002 időszakban. Ugyanakkor az aktív keresők száma szó szerint azonos maradt! Vajdaságban a munkanélküliek legnagyobb csoportja a fémiparból és a kereskedelemből, vendéglátóiparból és turizmusból kerül ki. Jelentős számú a mezőgazdasági és közgazdasági szakterületű munkanélküliek csoportja is, de kedvező körülménynek tudható be, hogy a legtöbb szabad munkahely az utóbbi években a kereskedelem és közgazdaság területén van.

Vajdaságban a nem foglalkoztatott népesség száma és aránya állandóan nő, ugyanis 1953-ban 100 gazdaságilag aktív személyre 98 gazdaságilag inaktív kereső személy jutott; 1991-ben 108 fő és 2002-ben már 120. Az inaktív keresők, vagyis az önálló jövedelmi forrással rendelkezők száma 1953-2005 között csaknem háromszorosára nőtt (1953-ban 68 948 fő, 2002-ben 221 165 fő).

Konkrét kutatáselemzéseink a *Kárpát-Panel projektum vajdasági mintájában* (2007. évi kérdőíves felmérés, amelyet az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet koordinálásával Vajdaságban a szabadkai Magyarorsággutató Tudományos Társaság végzett el) megmutatják, hogy a válaszadók egyéni és háztartási havi teljes (nettó) jövedelme a gazdaságilag aktívak esetében 234 euró, ami megközelíti a térség átlagjövedelmét. Az inaktívak 155 eurója már jóval ez alatt van. Az egy főre jutó (a gazdaságilag aktívak esetében) *családi havi teljes (nettó) jövedelem-átlag 121 EUR*. Ennél még alacsonyabb az egyhavi jövedelem az inaktívoknál: 108 EUR. Egy viszonylag alacsony havi családi költségvetés (353,5 EUR) fogyasztási struktúrája azt mutatja, hogy majdnem 90 EUR élelemre, 74 pedig a lakásfenntartásra ment el. Nagyobb tételnek számít még az oktatásra fordított költség (46,8 EUR), a háztartási, ruházati, utazási és egyéb költségek 30-35 EUR között vannak. Az alkohol és cigaretta 20 EUR-t visz el havonta, ennél alig nagyobb az egészségügyre vagy a kultúrára/szabad időre fordított összeg.

A viszonylag alacsony jövedelemszintre általában jellemző, hogy ez a réteg sokat költ élelmiszerre. Tanulságos, hogy a vajdasági magyar családok átlag a havi jövedelmük 25%-át élelemre, 21%-át rezsiköltségekre, 13%-át oktatásra és 10%-át öltözködésre, utazásra költik el. A többi 30%-nyi jövedelemrész marad a kulturális, szórakozási és egyéb kiadásokra (háztartás, bútor, közlekedés, alkohol, cigaretta). Ezek szerint a megtakarított tétel jelentéktelen. Nagyobb beruházásra a folyó jövedelemből nem telik. Az egészségügyi kiadások, a rekreációra, a kultúrára és ok-

tatásra fordított kiadások is elmaradnak a fejlett országok hasonló mutatói mögött.

A *magántulajdoni viszonyok* elemzésekor a helyzet kedvezőbb, ami még a néhány évtizeddel korábban tapasztalt magasabb életszínvonal eredménye. A magyar mintában a családtag tulajdonában van a lakások 92%-a, ami rendkívül jó adat. Mindössze 3%-uk bérel lakást, vagy 5%-uk egyéb megoldást választott. A lakás és háztartás felszereltségével kapcsolatban a helyzet már kedvezőtlenebb. A válaszadók majdnem 89%-ának van saját tulajdonú lakása, 96,3%-nak színes tévéje, 88%-uknak fagyasztóládája, majdnem ugyanannyinak mosógépe. Saját autót használ a vajdasági minta 53,1%-a, motorkerékpárt pedig 36,3%. Számítógépe, hifi-berendezése, DVD-je vagy videója a megkérdezettek kb. 43–46%-ának van, viszont internet-csatlakozása csak 32%-nak, ami igen elmarad az európai átlagtól. Értékes művészeti tárgyat mindössze 9%-uk őriz otthon, mosogatógépet, videokamerát kevesen vásároltak. Nyaraló/hétfévi ház tulajdonosa 4,2%.

Tanulságos tehát, hogy a lakástulajdonosok részaránya a vajdasági magyarok körében viszonylag magas, a háztartás felszereltsége közepes színvonalú, de a havi összjövedelem és a közlekedési feltételek (régii autók) jelenlegi mutatói elégtelen életminőségre utalnak ugyanúgy, mint a havi fogyasztási szerkezet, amikor egy-egy átlagos háztartásban nem tudnak semmit se félretenni, és hónapról hónapra élnek. Az ilyen anyagi feltételek azt jelzik, hogy a vajdasági *magyarok materiális életfeltételei nem kielégítőek, a tájkaraktert meghatározó materiális tájidentifikációs elem degradálást mutat*. Erre a válaszlehetőségek

lehetnek a munkahelyváltás, vállalkozások beindítása, elköltözés, továbbtanulás stb.

6. Összegzés

Történelmi tevékenységükben és sorsuk építésében a *térségben élő magyarok Vajdasághoz - nem pedig valamely nagyobb államalakulathoz mint egészhez - kötődnek legerősebben*; munkájuk, mozgásterük a kistérségekhez kapcsolódik, még akkor is, amikor a térség megélésében a közösség viszonylag nagy része bezártnak és esélytelennek érzi a területet, ahol él.

Az elmúlt két évtizedben az anyagi helyzet romlása, a térségben megvalósítható társadalmi-gazdasági és politikai aktivitás sorvadása jelentősen befolyásolta az identitástudat alakulását, mert *hátrányos kisebbségi helyzet és degradált állapot tudat uralkodott el a közösségen*. Első reakcióként a szerbiai társadalmi krízisre a vajdasági magyarok *negatív irányú változásokat* (feladás, hontalanság, jövőkép hiánya, bezárkózás) mutattak fel, majd kezdetben részlegesen, később átfogóan is kialakultak a *pozitív válaszreakciók* azzal a céllal, hogy önvédelmi és értéknövelő hatást váltsanak ki, sőt tudatosodott ma már az összefogás igénye. Ezt mutatják az utóbbi években tapasztalható enyhe növekedési mutatók a továbbtanulási hajlammal kapcsolatban is. A körzetek és lokális területek jelenlegi adminisztratív megoldásaival a vajdasági magyarok nincsenek megelégedve. Többségük változtatna a magyarlakta területek, de az egész tartomány státusán is, várja a külföldi beruházókat, az új munkalehetőségeket és a vállalkozási lehetőségeket.

Irodalom

Bukurov, B.: 1977 Etnička struktura radnika koji su na privremenom radu u inostranstvu. Zbornik radova Geografskog instituta „Jovan Cvijić” 29.

Duna–Körös–Maros–Tisza Regionális Együttműködés. Eurorégió kiadványa, 2002

Gábrityné Dr. Molnár Irén: A jugoszláviai magyarok vándormozgalmának okai és méretei In: Fészekhagyó Vajdaságiak, 4. kötet sorozat, Kiadó: Magyarágkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2001

Kocsis Károly - Bottlik Zsolt - Tátrai Patrik: Vajdaság, In: Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régiókban (1989-2002); CD - kiadja MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, 2006

Mirnic Károly: Az iskolaköteles kontingens alakulása, In: Oktatási oknyomozó, 12. mtt kötet sorozat, Kiadó: Magyarágkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2006

Mirnic Károly: Betelepítések, kitelepítések és vándormozgalmak, In: Fészekhagyó vajdaságiak, 4. kötet sorozat, Kiadó: Magyarágkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2001

Dr. Gábrity Molnár Irén: Szerbia és Vajdaság demográfiai mutatói – migrációk; tanulmány a Kistérségek életerejére – Délvidéki fejlesztési lehetőségek kötetben, Szerk. Dr. Gábrity Molnár Irén és Ricz András, Kiadó: Regionális Tudományi Társaság Szabadka, 2006.

Statistički godišnjak Srbije 2005. 75. o. (Szerbia statisztikai évkönyve 2005). www.statserb.sr.gov.yu